

Масофавий ўқитиш, ўқитувчи ва ўқувчиларнинг фуқоралик ҳуқуқларини тенглаштириш, танлаш, шунингдек, ўз фикрини эркин баён этиш ҳуқуқларини беради. Таълим тизимининг бугунги вазифаси тингловчиларни тўлиб тошган ахборот – таълим муҳити шароитида бемалол фаолият кўрсата олишга ўргатишдан иборатдир. Бунинг учун уларга узлуксиз равишда мустақил ишлаш учун шароит яратиб бериш керак. Масофавий таълимда иштирок этаётган ўқитувчидан маълум билим ва кўникмаларни эгаллаганликларни талаб қилади. Ушбу билим ва кўникмаларни қўйидаги тўрт қисмга ажратиш мумкин:

ўқитувчининг таълимда янги ахборот технологиялари соҳасидаги умумий билим ва кўникмалари;

Адабиётлар

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 8 октябрдаги «Ўзбекистон Республикаси Олий таълим тизимини 2030 йилгача ривожлантириш концепциясини тасдиқлаш» ПФ-5847-сонли фармони.
2. Орынбетов Н.Т. Меҳнат таълими йўналиши талабаларининг электротехника, радиотехника ва электроника бўйича касбий тайёргарлигини такомиллаштириш. Автореф. пед. фан. фалс. док....дисс (PhD). -Нукус: 2019.
3. Рахимов О. Д ва бошқалар. Масофавий таълимнинг дидактик таъминоти. -Қарши: 2012.
4. Omonov N.T va boshqalar. Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat. -Toshkent: 2009.
5. Михридинова М.Т. Масофавий ўқитиш асослари. -Тошкент: 2011.

Масофавий таълим жараёнида мустақил билим олиш бўйича электрон дарсликларни яратиш ва уларни амалда қўллаш виртуал дарс жараёнини ташкил этиш муҳим долзарб вазифа ҳисобланади. Ўқув жараёнида қўллаш учун мўлжалланган электрон ресурслар ўқув жараёнини бошқариш, билим беришда ўқувчининг ишини осонлаштириши ва энг асосий билимларни назорат қилиш-баҳолашни тез ва ҳаққоний амалга оширишга имкон беради. Бу тавсияларнинг асосий мақсади ахборот технологияларининг қўлланилиши ўқитишнинг ушбу соҳадаги малака ва кўникмаларини ривожлантиришдан иборат.

Создание и внедрение электронных учебников по самостоятельному обучению в процессе дистанционного обучения является жизненно важной задачей. Ресурсы электронного обучения используются для управления процессом обучения, для облегчения работы учащегося в обучении, а также для мониторинга и оценки базовых знаний. Основной целью этих концепций является использование информационных технологий в развитии навыков и умений в области преподавания.

Establishing and implementing electronic textbooks on independent learning in the process of distance learning is a vital task. E-learning resources are used to manage the learning process, to facilitate the student's work in teaching, and to monitor and evaluate basic knowledge. The main purpose of these techniques is to develop knowledge and skills in this field of teaching.

ДИСКУРС ПРАГМАТИКАСИ КЎРСАТКИЧЛАРИ

Н.Н.Очилова - ўқитувчи

Самарқанд ветеринария медицина институти

Таянч сўзлар: интеллектуал, эмоционал, прагматика, коммуникатив, модал, адресат, оптатив, ассоциатив, диалоглашув, лисоний, имплицит, объектив.

Ключевые слова: интеллектуальный, эмоциональный, прагматика, коммуникатив, модальный, адресат, оптатив, ассоциативный, диалог, языковой, имплицит, объективный.

Key words: intellectual, emotional, pragmatics, communicative, modality, addressee, optative, associative, dialogical, language unit, implicit, objective.

Фан тилининг ўзига хослиги, унинг кўлами кенглиги, лисоний жиҳатдан мукамал қурилишга эгаллиги барчага маълум. Илмий битиклар ҳеч қачон олам манзарасининг бевосита, тўғридан-тўғри акси ёки сурати сифатида қабул қилинмаслиги керак. Улар тадқиқотчининг лисоний-тафаккур фаолияти маҳсулоти бўлиб, бу маҳсулотда инсоннинг воқеликка субъектив муносабати, унинг ўй-фикрлари, ғоявий-руҳий ҳолатлари ўз аксини топади. Энг муҳими, илмий асар муаллифи, худди бошқа ижодкорлар каби, ўз тингловчисига таъсир ўтказиш мақсадини кўзлайди ва бу таъсир фақат интеллектуал маънода бўлмасдан, балки эмоционал хусусиятга ҳам эга.

Илмий услуб ҳам ўз прагматикасига эга эканлигини ҳеч қим инкор қилмайди. Коммуникатив ҳодисалар қаторига қирадиган ҳар қандай тузилмага прагматик мазмун хослиги қачонлардир эътироф этилган [1, 2].

Маълумки, матннинг ўқувчисига кўрсатилаётган таъсири икки йўналишда кечади. Биринчисида, таъсир манбаси илмий матннинг мазмун-мундарижаси бўлса, иккинчисида, эса-қўлланилаётган лисоний бирликлардир. Биринчи ҳолатда ўқувчи мазмунни қабул қилиш, тушунишга олдиндан тайёр. Охиргисида ўқувчи таъсир воситасини матн таркибидан изламайди, ҳатто унинг мавжудлигини сезмасдан ҳам қолиши мумкин. Бундай таъсир ва лисоний воситаларнинг қўлланиши

ўқитувчиларнинг Интернет технологиялари соҳасидаги махсус билим ва кўникмалари;

ўқитувчиларнинг педагогика ва психология соҳасидаги умумий билим ва кўникмалари;

ўқитувчиларнинг янги ахборот технологиялари соҳасидаги умумий билим ва кўникмалари [5].

Хулоса қилиб айтганда, ҳозирги кунда масофавий таълимни ташкил этиш ва уни ўтказиш борасида Республикамизда бир қанча ишлар олиб борилмоқда. Масофавий таълимда фойдаланиш учун барча профессор-ўқитувчилар томонидан яратилган қўлланмалар ва дарсликларнинг электрон вариантлари, электрон ўқув қўлланмалар ва дарсликлар яратилди ва уларни такомиллаштириш мақсадида ишлар олиб борилмоқда.

РЕЗЮМЕ

РЕЗЮМЕ

SUMMARY

муаллиф режалаштирган прагматик мўлжал билан боғлиқ.

Прагматик мўлжал тушунчаси тилшунослар томонидан турлича талкин қилинб келинмоқда. Шундай талкинлардан энг маъқулини В.А.Наернинг мақоласидан топиш мумкин: “матннинг прагматик мўлжалини ахборот узатувчининг онгли равишда уни қабул қилувчига таъсир қилишга йўналтирилган мақсадини матнда воқеланишини тушуниш лозим” [6]. Ушбу мўлжалнинг лисоний модаллашуви ўқувчининг онги, интеллектида акс топади ва олам манзараси ҳақидаги тасаввурида ўзгаришлар юзага келади, ижтимоий қадриятлар баҳоси бошқача кўриниш олади [2].

Прагматик мазмуннинг коммуникатив мақсад доирасида шаклланишини эътироф этаётиб, илмий матнларнинг прагматик мақоми уларнинг қайси жанрга тегишли бўлиши билан боғлиқлигини унутмаслик керак. Матннинг ўқувчига таъсир кўрсатиш даражаси унда информативлик ва баҳо бўлаклари қай даражада мослашувини акс эттиради. Бинобарин, мунозарали мақоланинг тажриба натижалари оддий равишда баён этилаётган ёки қузатилган фактлар қайд этилаётган матнларнинг прагматик қиймати бир хил бўла олмайди.

Адресатга таъсир ўтказиш уни маълум қилинаётган хабар, ахборотга ишонтириш йўли билан амалга

оширилади. Олимлар, одатда, ишонтириш мақсадини амалга оширишнинг қуйидаги нолисоний усулларини санаб ўтадилар: баён қилинаётган фикрнинг мантиқчилиги, изчилилиги, асослилиги, суҳбатдошга таъсир кучини олдиндан белгилаб олиш кабилар [8]. Бироқ прагматик самарага, санаб ўтилганлардан ташқари, лисоний воситалар ҳам нутқий амаллар ёрдамида ҳам эришилади.

Маълумки, таъсир кўрсатишнинг энг ёрқин кўринишларидан бири – хоҳиш ёки истак билдиришдир. Хоҳиш, истак, одатда, опатитив ва буйруқ шаклидаги нутқий курилмалар воситасида билдирилади. Масалан, *I call upon those who are interested in this problem to take up making of the models in the field of biosynthesis of organic phosphorus compound* (BRM, p. 654) нутқий тузилмасида *call upon* феъли ундош директиви маъносини беради.

Худди илмий матндан олинган *I should like to raise a protest against reference to virus particles as molecules* (BRM, p.352) гапи таркибидаги *I should* like синтактик тузилмаси истак маъносиди бўлиш билан бир қаторда, илмий баҳс вазиятларида риоя қилиниши лозим бўлган этикет қондаси талабини қондириш учун хизмат қилмоқда.

Ундаш–буйруқ мазмуни имплицит тарзда, яъни тағмаъноли ҳам ифодаланиши кузатилади ва бу вазифани кўпинча сўроқ шаклидаги тузилмалар бажаради. Қиёсланг:

Would Prof. Jackendoff comment on it? Сўроғи илтимос нутқий акти вазифасини бажарса, навбатдаги Is it not possible to explain the higher amount of the 40 S subunit in sell sap by a preferential detachment of this sun unit from membrane bound ribosomes? (BRM, 567) саволи воситасида эса, ўрганилаётган объектни изохлаш мақсади кузатилади.

Ундаш ҳаракати буйруқ беришдан ташқари, илтимос, маслаҳат бериш, хоҳиш билдириш каби босқичлардан иборат бўлади. Улардан қайси бирининг амалга ошиши қандай луғавий, синтактик воситалар фаоллашуви билан боғлиқ. Жумладан, *The latter result should be interpreted with caution* (BRM, p. 219) нутқий тузилмасида қатъий тавсия берилаётгани сезилиб турибди.

Шу асарнинг кейинги саҳифаларида учрайдиган *It seems to me that we should take measures so that richness of knowledge which has been assembled in this room may be accessible to wide circles of scientists* (BRM, p. 655) тузилмасида бўлажак ҳаракатни бажариш мажбурияти маъноси *should* модал феъли хизматида ифодаланмоқда. Шунингдек, *night* феъли ва сўроқ шакллари буйруқнинг мулойимлашишига туртки бермоқда.

Е.А.Зверева кузатганидек, *should* бирлиги илмий мулоқотда “олимларнинг муҳокама қилинаётган масалага нисбатан бирон бир ҳаракат бажаришга ундаш” мақсадида қўлланади [4].

Олимнинг фикрича, *ought* сўзловчининг қатъий, талабини ифодалайди: *I suggest that we ought to give deeper consideration to the question* (BRM, p. 653).

Ўз навбатида, *could* бе модал бирлиги иштирокида тузилган гапнинг прагматик мазмунида буйруқдан кўра кўпроқ истак оҳанги устуворлашади: *I suggest that the consideration of the nature of protests could be continued* (BRM, p. 655).

Инглиз тили тизимида буйруқ оҳангини заифлаштириш вазифасини бажарувчи луғавий ва морфосинтактик бирликларнинг турли гуруҳлари мавжуд. Булар қаторига, жумладан, қуйидагилар қиради: *It is not without interest to note; I think; I believe, rather, probably, it is most likely, it is clear that, etc.*

Шунинг билан биргаликда, тингловчининг фикрига қатъият ила таъсир ўтказишнинг лисоний воситалари

ҳам алоҳида гуруҳни ҳосил қилади. Жумладан, сифатнинг ортимра даража шакли ва риторик сўроқ бундай вазифани бажаришга қодир: *There is not the slightest reason to suppose.... Only by this method I think we can prove the identity of proteins* (BRM, p. 72).

Директив нутқий актлари синфига қирадиган тузилмаларнинг оҳанги юмшоқлашиш ва қатъийлашуви ҳолатларининг ҳар иккаласида бир хилдаги прагматик мақсад, яъни илмий ишда баён қилинаётган фикр–мулоҳазаларнинг ишончли равишда тақдим этиш кўзланади. Ушбу мақсадга этишишнинг муҳим омили–матнни тушуниш ва тўғри қабул қилишдир.

Матн мазмунини тушуниш учун терминологик сўз ва ибораларни билиш, уларнинг қўлланиш қоидаларидан хабардор бўлиш етарли эмас. Мазмунни тўғри англаш ўқувчининг билим заҳираси, матн луғавий таркибининг ассоциатив алоқалари каби қатор ходисалар билан боғлиқ. Бошқалар интеллектига таъсир ўтказишни режалаштираётган муаллиф аввало мазмунни ўзи ҳис этишга ва бу борада ўқувчи билан “ҳамкорлик” қилиш имкониятларини топишга ҳаракат қилади. Стилистика ва нутқ маданияти соҳаларида кўп бора муҳокама қилинган ушбу муаммо лисоний мулоқот самарасини белгилувчи мезонларни шакллантириш учун аҳамиятлидир. “Мулоқот самараси” тушунчаси “устуворлик тамойили” ва “адресат омили” каби прагматика соҳасида қўлланишда бўлган тушунчалар билан ҳамоҳанг. Бизнингча, илмий матн прагматикаси йўналишидаги тадқиқотларнинг инсон фаолиятини тавсифловчи тамойиллар қўламида олиб борилиши мақсадга мувофиқдир [7, 9, 10].

Илмий иш муаллифи адресатнинг таъсирланиш даражасини олдиндан кўра билгани маъқул. Зеро бу унга нутқий фаолиятни таёрлаш ва бажаришга қўл келади ҳамда мулоқотнинг ўзаро кечиши, диалоглиги таъминланади. Бунинг амалга ошиши учун тилнинг функционал–стилистик имкони фаоллашади. “Илмий ахборот ифодалашга мойил ҳамда ўқувчининг диққатини матннинг муҳим қисмларига тортувчи восита ва усуллар узоқ давр давомида шаклланиб бориб, тажрибада синалиб боради” [5].

Олиб борилган тадқиқотларнинг гувоҳлик беришича, прагматика илмий матннинг ажралмас хусусиятидир, зеро илмий асар муаллифи матннинг ўқувчи томонидан талаб даражасида идрок этилишини хоҳлайди, бундай прагматик мўлжал режалаштирилмаса, илмий коммуникациянинг моҳияти ҳам йўқолади. Бундан ташқари, агарда экспрессивликни коммуникациянинг ихчам ва кўркем бажарилиш намунаси сифатида талқин қиладиган бўлсак, унда ифода воситаларининг прагматик восита эканлигини эътироф этишга мажбурмиз. Экспрессивлик, аслини олганда, худди прагматика каби диалогик белгилар билан чатишиб кетади.

Шу сабаб, экспрессивликни шакллантирувчи воситалар бир пайтнинг ўзиди нутқий тузилманинг прагматик имкониятларини кенгайтиради ҳамда илмий асар тағмазмунидидаги яширин диалоглашувни акс эттиради. Диалоглашув мақсади лисоний воқеланишда матн тузилишида қатнашувчи барча лисоний бирликлар прагматик мазмун яратувчиларига айланади. Ёзма матннинг адресати “кўринмас”, имплицит характерга эга эканлиги туфайли диалогик вазифасига ишора қилувчи махсус ифода воситалари шаклланади. Илмий матн учун бу жуда муҳим, чунки уларнинг мавжудлиги матнни коммуникатив мақсадга, муаллиф режасига мос равишда тушунишга қўмак беради.

М.Ҳақимов таъкидлаганидек, “Илмий услуб матни ижодий иш сифатида индивидуал шахс махсули экан, албатта, унда ҳам хусусий муносабат ва уни юзага чиқарувчи лексик бирликлар мавжуд бўлади. Тадқиқотчи тасавури билан боғлиқ равишда юзага

чикувчи инкор ёки тасдиқ йўналишидаги айрим ишонч, кизиқиш, ажабланиш, кескин ҳайратланиш каби ҳолатларнинг тил воситалари асосида ифодаланиши матнда хусусий муносабатни ҳосил қилади» [10].

Таҳлил қилинган бирликлар матннинг диалогик хусусияти кўрсаткичлари бўлиш билан бир қаторда, прагматик вазифа воқеаланишида иштирок этадилар. Илмий матн муаллифи доимо ўқувчини назардан четда қолдирмаслиги лисоний мулоқотнинг муқаддас қонуниятларидандир. «Диалогик, экспрессивлик ва

прагматик хусусиятларнинг узвий боғлиқлиги илмий матннинг илмий прагматика воқеаланишига туртки берувчи энг муҳим кўрсаткичларидандир» [5]. Бу эса, оқибатда, экспрессивлиқнинг илмий услубда вазилавий жиҳатдан етакчилик қилиши мумкинлигидан дарак беради. Илмий матн прагматикаси нечук яширин бўлмасин, унинг ўқувчига таъсир қуввати қамаймайди. Аксинча, айнан яширин ифода матнга объективлик характери бериб, баён қилинаётган илмий ҳулосага ўқувчини ишонттириш имкониятини оширади.

Адабиётлар

1. BRM – Biochemistry of Ribosomes and Messenger // RNA. – Berlin: 1998. Cummings L. Pragmatics. A Multidisciplinary Perspective. – Edinburgh: EUP, 2005. –P.336.
2. Segerdahl P. Language Use: A Philosophical Investigation into the Basic Notions of Pragmatics. – Suffolk: Macmillan Press, 1996.
3. Ашурова Д.У. Производное слово в сфере коммуникативной теории языка. – Т.: «Фан», 1991. –С. 98.
4. Зверева Е.А. Об объективном и субъективном употреблении модальных глаголов. // Лингвистические исследования научной речи. – М.: «Наука», 1979.
5. Кожина М.Н. Диалогичность как категориальный признак письменного научного текста. // Стилистика научного текста. – Пермь: Изд-во Прем. у-та, 1998. –С. 124-195.
6. Наер В.Л. Прагматика научных текстов. // Функциональные стили. Лингво- методические аспекты. – М.: «Наука», 1984. – С. 14-25.
7. Сафаров Ш. Лингвистика дискурса. – Челябинск: «ЧИК», 2018.
8. Славгородская Л.В. Синтаксис устной научной полемики в немецком языке. // Чтение. Перевод. Устная речь. – Л.: «Наука», 1977.
9. Сусов И.П. Лингвистическая прагматика. – Винница: 2006. –С.138.
10. Ҳақимов М. Ўзбек прагмалингвистикаси асослари. -Т.: Akademnashr, 2013. 176-б.

РЕЗЮМЕ

Ушбу мақолада илмий матннинг асосий индикаторларининг диалогик, ифодали ва прагматик ўзига хослиқларининг ажралмас боғлиқлиги тадқиқ қилинган, жумладан, илмий прагматиканинг реализациясига асос бўлиши белгилар таъкидланади.

РЕЗЮМЕ

В статье исследуется неразрывная взаимосвязь диалогических, выразительных и прагматических черт, важнейших показателей научного текста, способствующих реализации научного прагматизма.

SUMMARY

The article examines the inextricable relationship of dialogical, expressive and pragmatic features, the most important indicators of a scientific text that contribute to the implementation of scientific pragmatism.

ЖАН ҲАЛАТТАҒЫ ҚҮС ҲӘМ ҚЫЗ ТӘҒДИРЛЕРИ ҮНЛЕСЛИГИ, ЯМАСА ЖАС ӨСПИРИМ ҚЫЗДЫҢ ӨМИРГЕ ҚАЙТЫҰЫНА СЕБЕПШІ БОЛҒАН «ҚҮСЛАР ҚАЙТҚАН КҮН» ҚЫССАСЫНЫҢ КӨРКЕМ-ТӘРБИЯЛЫҚ ТӘСИРИ

А.Пазылов - педагогика илимлерининг кандидаты, доцент

З.Ильясова – ассистент оқытушы

Әжинияз атындағы Нөкіс мәмлкетлик педагогикалық институты

Таянч сўзлар: китоб, китоб ўқиш маданияти, гүрриң, повесть, дарслик билан ўқув кулланмаларининг мазмун, мустақил китоб ўқиш, шакллантириш усуллари, бадий асарлар.

Ключевые слова: книга, культура чтения, рассказ, повесть, содержание учебника, самостоятельное чтение, методы формирования, художественные произведения.

Key words: book, reading culture, story, narration, textbook content, independent reading, methods of formation, works of art.

Ҳақыйкатын айтыўымыз керек, бир ўақытлары китапқа болған қатнас халықтың көз алдында төменлеп кетти. Китап дүканлары изли-изинен жабыла баслады. Балалар шайырлары ҳәм жазыўшылары өз китапларын пул төлеп баспадан шығарып, өзлери сатыўға мәжбүр болды. Китаптың өзине түсер баҳасы әдеўир дәрежеде қымбат болып, оны балаларына сатып алып бериўге көпшилик ата-аналардың қурбы жетпеди. Китапты оқыған менен оқымағанның арасындағы парықты аңлап билетуғынлар азшылықты курады...

Хүрметли Президентимиз Ш.М.Мирзиёевтиң басламасы менен китап өнімлерине болған талап қайтадан өз қаддыне келе баслады. Китап оқытуғын оқыўшы жаслар хошаметленди. Оларға автомобиллер саўғаға берилди. Нәтийжеде, мектеп оқыўшылары қайтадан китап оқыўға қунықты. Усыған муўапық баспаханаларда да китап өнімлерин, әсиресе балаларға арналған китап өнімлерин басып шығарыў ислерине айрықша кеўил бөлине баслады. Буның айқын мысалы ретинде «Қарақалпақстан» баспасынан 2014-2019-жыллар аралығында мектеп оқыўшыларына арналған 237,89 баспа табақ көлеминдеги, 46500 дана китап 42 атамада бастырылып шығарылғанлығын көрсетип өтиўимиз мүмкин (1-таблицаны қараңыз). Бул

шығармалардың отыз бири жергиликли авторлар тәрепинен таярланған.

1-таблица

К/т	Жыл	Неше атамада шығарылған	Ұлыўма көлемі	Тиражы
1	2014	1	11,75	2500
2	2015	2	9,75	1000
3	2016	16	40,50	14300
4	2017	6	37,0	5100
5	2018	7	38,64	6400
6	2019	10	100,25	17200
Жәм и		42	237,89	46500

Жақында Қарақалпақстан халық жазыўшысы, Бердақ атындағы мәмлкетлик сыйлықтың лауреаты К.Алламбергеновтың балаларға арналған «Қуслар қайтқан күн» атлы шығармасы Ташкенттеги «Ziyo nashr» баспасы (К.Алламбергенов. Қуслар қайтқан күн. Ташкент «Ziyo nashr» баспасы, 2020.120 б.) арқалы жарық көрип, мектеп оқыўшыларының үй китапханасын толықтырыўға кең мүмкиншиликлер жаратып берди. Жазыўшының балаларға арналған бул топламына оның XX әсирдин 70-жылларында жазылған повести менен бир қатар гүрриңлери киргизилген. Жазыўшы өз